

Considerații privind resturile osteologice umane din cadrul unor așezări eneolitice din sud-estul României

Cătălin LAZĂR*
Cristian Eduard ȘTEFAN**
Gabriel VASILE*

Abstract: *In this article we will analyze several human remains from sites of Căscioarele-Ostrovel, Coșereni-Măgura de la Comana, Cunești-Măgura Cunești, Glina-La Nuci and Radovanu-La Muscalu, that assigned to Eneolithic sequence (Boian and Gumelnița cultures). These bones come from a series of old excavations (1925-1982) and have been recently identified in the collections of the Institute of Archaeology "Vasile Pârvan" in Bucharest. Our analysis will focus on a critical review of archaeological contexts from which these materials were discovered, an anthropological expertise of human bones and an evaluation of radiocarbon data obtained for these findings.*

Rezumat: *În cadrul acestui articol vom analiza o serie de resturi osteologice umane provenite din siturile de la Căscioarele-Ostrovel, Coșereni-Măgura de la Comana, Cunești-Măgura Cunești, Glina-La Nuci și Radovanu-La Muscalu, atribuite secvenței eneolitice (culturile Boian și Gumelnița). Acestea provin dintr-o serie de vechi săpături arheologice (1925-1982) și au fost identificate de curând în colecțiile Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan" din București. Analiza noastră va viza o revizuire critică a contextelor arheologice din care provin aceste materiale, o expertiză antropologică a resturilor osteologice umane, precum și evaluarea datelor radiocarbon obținute pentru respectivele descoperiri.*

Keywords: *Eneolithic, Boian and Gumelnița cultures, graves, human bones.*

Cuvinte cheie: *eneolitic, culturile Boian și Gumelnița, morminte, oase umane.*

◆ Introducere

De-a lungul timpului, în numeroase așezări atribuite diverselor culturi din perioada neo-eneolitică au fost descoperite morminte sau diverse oase umane dispersate și izolate, fără conexiune anatomică (mai rar în conexiune), în diverse contexte domestice.

În arheologia românească, exceptând câteva studii, mai mult sau mai puțin complete (D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski 1974; A. Bolomey 1983; D. Popovici 1996; 1999; S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey 2000; A. Soficaru *et alii* 2003; C. Lazăr, A. Soficaru 2005; S. Pandrea 2006; C. Bem 2008; A. Ion 2008; A. Ion *et alii* 2009), această categorie de descoperiri nu a făcut obiectul unor cercetări aprofundate, de cele mai multe ori fiind tratate necorespunzător sau incluse în cadrul unor problematice generale, lipsite de o documentație solidă, bazate pe analogii formale și generalizări simpliste (vezi E. Comșa 1960a, p. 83-103; 1960b, p. 5-30; 1974b, p. 113-153; C.-M. Lazarovici *et alii* 2003, p. 232-238; 2005, p. 297-306 etc.).

În aceste circumstanțe, în studiul de față, ne propunem să prezentăm o serie de descoperiri mai vechi (un mormânt și mai multe resturi osteologice umane dispersate), provenite din așezările de la Căscioarele-Ostrovel, Coșereni-Măgura de la Comana, Cunești-Măgura Cunești, Glina-La Nuci și Radovanu-La Muscalu, atribuite *grasso modo* secvenței eneolitice.

Unele dintre aceste descoperiri sunt inedite, în vreme ce altele au făcut obiectul unor publicări anterioare (de exemplu mormântul M14 de la Radovanu-La Muscalu sau resturile osteologice de la Cunești-Măgura Cunești și Coșereni-Măgura de la Comana), mai mult sau mai puțin detaliate (E. Comșa 1998, p. 270-271; C.E. Ștefan 2011, p. 27-28; C.E. Ștefan *et alii* 2012, p. 75).

Toate materialele ce au fost analizate provin din colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. Demersul nostru include o abordare critică a contextelor arheologice din care provin respectivele resturi osteologice umane (evident, în limita datelor disponibile), în corelație cu

* Muzeul Național de Istorie a României, Calea Victoriei, 12, sector 3, cod poștal 030026, București; acltara@yahoo.com; gvasile@yahoo.com

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Str. Henri Coandă, 11, sector 1, cod poștal 010667, București; cristarh_1978@yahoo.com

datările absolute obținute de curând pentru respectivele descoperiri, precum și interpretările publicate anterior. De asemenea, s-a avut în vedere și o expertiză antropologică a oaselor umane, mai ales că cele mai multe dintre aceste descoperiri nu au beneficiat de o astfel de analiză.

◆ Contextul descoperirilor

Materialele osteologice ce fac obiectul prezentului studiu provin din unele așezări eneolitice pluristratificate, din sud-estul României (fig. 1): Căscioarele-*Ostrovel*, Coșereni-*Măgura de la Comana*, Cunești-*Măgura Cunești*, Glina-*La Nuci* și Radovanu-*La Muscalu*.

Pentru o mai bună înțelegere a contextelor arheologice din care provin descoperirile analizate, în continuare vom face o prezentare sintetică a datelor privind localizarea, cronologia și stratigrafia aferente acestor așezări (tab. 1). De asemenea, în limita datelor disponibile, se va face o prezentare a contextelor arheologice din care provin resturile osteologice umane.

Secvența crono-culturală		Situri				
Cultură	Fază	Căscioarele	Coșereni	Cunești	Glina	Radovanu
Boian	Vidra				•	•
	Spațov	•			•	•
Gumelnița	A1				•	•
	A2	•	•	•	•	
	B1	•	•	•		

Tab. 1. Secvența crono-culturală eneolitică documentată în siturile analizate.
The Eneolithic sequence documented in the analysed sites.

Așezarea de tip *tell* de la Căscioarele-*Ostrovel* (fig. 1) se află amplasată pe o insulă a lacului Cătălui, fiind bine cunoscută datorită cercetărilor efectuate de către Gheorghe Ștefan, iar ulterior, de către echipa coordonată de către Vladimir Dumitrescu (Gh. Ștefan 1925, p. 138-197; Vl. Dumitrescu 1965, p. 215-237; 1986, p. 72-82; 1994, p. 270-271). Depunerea antropică din așezare avea o grosime de peste 5 m¹, nivelurile respective fiind atribuite culturilor Boian (faza Spațov) și Gumelnița (fazele A2 și B1) (tab. 1), la care se adaugă, la partea superioară a acesteia, o serie de descoperi posterioare, aparținând culturii Cernavoda I, perioadei Hallstatt și geto-dacilor (Vl. Dumitrescu 1994, p. 270).

Resturile osteologice umane ce fac obiectul demersului nostru (n = 12) provin din săpătura lui Gheorghe Ștefan din acest sit și au fost identificate în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, în asociere cu materialele arheologice eneolitice (câteva piese IMDA), de unde s-a presupus că ele aparțin aceleiași secvențe crono-culturale (tab. 2). Din păcate, pachetele respective nu prezintă notații specifice privind contextul descoperirilor, motiv pentru care nu pot fi considerate decât *passim*. Precizăm că respectivele oase umane sunt inedite și nu fac parte din lotul osteologic din această așezare, publicat anterior (C. Lazăr, A. Soficaru 2005).

Tell-ul de la Coșereni-*Măgura de la Comana* (fig. 1) este mai puțin cunoscut în literatura de specialitate din România, cercetarea acestuia rezumându-se la un mic sondaj arheologic, efectuat în anul 1958, de către Ion Nestor și Eugenia Zaharia, cu ocazia săpăturilor din așezarea medievală de la Dridu (I. Nestor, E. Zaharia 1959, p. 547; 1960, p. 600; 1961, p. 567; 1962, p. 664; E. Zaharia 1967, p. 12; C.E. Ștefan *et alii* 2012, p. 71).

Așezarea se afla pe un promontoriu de terasă, situat pe malul nordic al lacului Comana, la cca. 1 km vest/sud-vest de localitatea Coșereni, jud. Ialomița (C.E. Ștefan *et alii* 2012), în vecinătate fiind semnalată și o necropolă, cercetată doar parțial, atribuită tot comunităților gumelnițene (E. Comșa 1974b, p. 147-148; 1980a, p. 23-32).

Stratigrafia așezării pluristratificate de la Coșereni-*Măgura de la Comana* avea o grosime de cca. 1,70 m, ce cuprindea 5 niveluri ocupaționale (tab. 1), care au fost atribuite din punct de vedere crono-cultural fazelor A2 (nivelurile III - V) și B1 (nivelurile I - II) ale culturii Gumelnița (C.E. Ștefan *et*

¹ Trebuie precizat că săpătura arheologică nu a atins baza depunerii antropice din *tell*-ul de la Căscioarele-*Ostrovel* datorită nivelului ridicat al apelor lacului Cătălui.

alii 2012, p. 72-73). De asemenea, în partea superioară a *tell*-ului sunt amintite două morminte din epoca migrațiilor, dintre care unul sarmatic, descoperit în marginea dinspre NE a așezării (I. Nestor, E. Zaharia 1960, p. 567).

Oasele umane de la Coșereni-*Măgura de la Comana* (n = 10) au fost identificate printre resturile faunistice (C.E. Ștefan *et alii* 2012, p. 75). Din nefericire, acestea nu păstrau notația inițială privind contextul descoperirilor, iar în momentul publicării ele au fost atribuite secvenței cronoculturale eneolitice (C.E. Ștefan *et alii* 2012, p. 75).

Situri	Tip de descoperire		Număr de descoperiri	Notația originală	Context descoperire
	mormânt	oase izolate			
Căscioarele		•	12	Căscioarele	<i>passim</i>
Coșereni		•	10	Dridu	<i>passim</i>
Cunești		•	1	Cunești II, 1980, S. I, c. 3, nivelul 3	în nivel
		•	1	Cunești II, 1980, S. II, c. 2, nivelul 4	în nivel
		•	1	Cunești 1981, S II-III, niv. 6, craniu fragmentar	în nivel
		•	1	Cunești 1982, S 1, c. 1-3, nivelul 2	în nivel
		•	1	Cunești 1982, S I, c. 4, nivel cu scoici (niv. 4)	într-un nivel cu scoici
Glina		•	1	Glina, săpătura 1943	în nivel (?)
Radovanu	•		1	Radovanu 1980	între locuințele 1 și 2

Tab. 2. Datele contextuale privind materialele osteologice descoperite în siturile analizate.
Contextual data regarding osteological materials discovered in the analysed sites.

Așezarea de tip *tell* de la Cunești-*Măgura Cunești* este amplasată pe panta lină a terasei Dunării, pe malul privalului Belicîne, la limita sudică a satului Cunești, com. Grădiștea, jud. Călărași, la cca. 10 km nord de Dunăre (fig. 1).

Situl este bine cunoscut în literatura de specialitate, de mai multă vreme, datorită săpăturilor arheologice efectuate de către Dorin Popescu², în anii '30 ai secolului al XX-lea (D. Popescu 1938, p. 109-120). Ulterior, între 1980-1982, pe fondul distrugerii *tell*-ului, în urma unor lucrări de amenajări funciare a Bălții Călărași, a fost efectuată o săpătură de salvare, coordonată de către Eugen Comșa, care a condus la cercetarea aproape în totalitate a așezării (E. Comșa 1983, p. 65-69; 1986, p. 53-57; 1992, p. 63-67; 2001, p. 7-40).

Din punct de vedere arheologic, cunoaștem că stratigrafia așezării pluristratificate de la Cunești-*Măgura Cunești* avea o grosime de cca. 4 m (tab. 1), ce cuprindea 11 niveluri ocupaționale³ (E. Comșa 1994, p. 392; C.E. Ștefan 2011, p. 25), ce au fost atribuite din punct de vedere cronocultural fazelor A2 și B1 ale culturii Gumelița (E. Comșa 1986, p. 57; C.E. Ștefan 2011, p. 25). Locuirea post-eneolitică este marcată de o necropolă feudală târzie (D. Popescu 1938, p. 109).

² În literatura de specialitate din România se perpetuează o informație regretabilă privind acest sit, conform căreia Leo Frobenius a efectuat săpături arheologice aici, în timpul ocupației germane din timpul Primului Război Mondial (D. Popescu 1938, p. 109; L. Niță, C.E. Ștefan 2011, p. 195; C.E. Ștefan 2011, p. 25; C. Lazăr, T. Ignat 2012, p. 127-128 etc.). Confuzia a fost perpetuată datorită faptului că pe raza localității Cunești există două situri cu materiale gumelnițene: *Măgura Cunești*, de care ne ocupăm și noi în acest studiu și *Grădiștea Cunești*, sit aflat pe malul Dunării, semnalat și cartat încă din 1923 de către Radu Vulpe și Vladimir Dumitrescu (R. Vlădescu-Vulpe 1924, p. 80-87). Documentația aflată în arhivele de la Frankfurt, ale Frobenius-Institut, care cuprinde inclusiv informații privind cercetările din România ale lui Leo Frobenius, ne indică faptul că, pe baza ridicării topografice realizată movilei de la Cunești, aceasta se afla lângă Dunăre. Distanța dintre *Măgura Cunești* și *Grădiștea Cunești* este de peste 10 km.

³ Analiza critică privind modalitatea de definire a secvenței stratigrafice din acest sit a fost făcută cu o altă ocazie (C.E. Ștefan 2011, p. 25-26).

Lotul osteologic (n = 5) care face obiectul studiului de față provine din săpăturile lui Eugen Comșa (1980-1982), fiind descoperite în perimetrul așezării (tab. 2). Din punct de vedere stratigrafic acestea provin din nivelurile 2, 3, 4 și 6, conform secvenței ocupaționale definite de către autorul săpăturii (E. Comșa 1986, p. 57; C.E. Ștefan 2011, p. 27-28).

Tell-ul de la Glina-*La Nuci* este amplasat pe o prelungire a terasei râului Dâmbovița (fig. 1), între satele Glina și Bălăceanca, jud. Ilfov (I. Nestor 1933, p. 226-227; E. Comșa 1996, p. 193). Situl este bine cunoscut în literatura de specialitate datorită săpăturilor lui Ion Nestor (1926-1927) și cele conduse de Mircea Petrescu-Dimbovița (1941-1948), dar mai ales pentru că aici, pe baza observațiilor stratigrafice, pentru prima oară, s-a stabilit raportul de anterioritate/posterioritate dintre culturile Boian și Gumelnița (I. Nestor 1933, p. 237-252; M. Petrescu-Dimbovița 1944, p. 65-71; E. Comșa 1974b, p. 125-126; 1996, p. 193).

Stratul arheologic avea o grosime de cca. 4 m și a fost împărțit în 3 secvențe ocupaționale (tab. 1), corespunzătoare culturilor Boian (fazele Vidra și Spanțov⁴), Gumelnița (fazele A1 și A2) și Glina, la care se adaugă, la partea superioară a depunerii antropice, materiale ceramice răzlețe, aparținând culturii Tei și epocii fierului, precum și o serie de morminte medievale târzii (E. Comșa 1996, p. 193-194).

Resturile osteologice umane ce fac obiectul demersului de față (n = 1) provin din perimetrul așezării de tip *tell*, din cadrul săpăturilor arheologice efectuate în anul 1943, de către Mircea Petrescu-Dimbovița (tab. 2). Din păcate, acestea nu mai păstrează notația originală, motiv pentru care nu cunoaștem contextul respectivelor descoperiri.

Așezarea pluristratificată de la Radovanu-*La Muscalu*, jud. Călărași (fig. 1), se află amplasată pe o prelungire a terasei înalte a râului Argeș, promontoriul respectiv fiind delimitat de două văi. În vecinătate, pe terasa menționată, a fost identificată și necropola corespondentă așezării, alături de care mai sunt semnalate și alte locuiri secundare din aceeași secvență crono-culturală, puse în legătură tot cu așezarea pluristratificată (E. Comșa 1980b, p. 25-28; 1983b, p. 11-21; 1990, p. 8-12, 68-80; 1998, p. 265-275).

Stratigrafia așezării de la Radovanu-*La Muscalu*, cu o grosime a depunerilor antropice cuprinsă între 1,00 m (în partea de vest) și 1,80 m (în partea de est), a fost împărțită de către Eugen Comșa în patru secvențe ocupaționale, care se prezintă astfel: nivelul 1 – etapa Fântânelele din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița; nivelele 2, 3 și 4 – etapa Spanțov din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița⁵; nivelul 5⁶ – faza Vidra a culturii Boian, acesta fiind identificat doar pe o suprafață mică, în partea de sud a așezării (E. Comșa 1990, p. 13-17). Din punctul nostru de vedere, având în vedere criticile aduse de-a lungul timpului așa numitei faze de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița (vezi nota 4), considerăm că în așezarea pluristratificată de la Radovanu-*La Muscalu* sunt prezente fazele Vidra (nivelul 5) și Spanțov (nivelele 2, 3, 4) ale culturii Boian, precum și faza A1 a culturii Gumelnița (nivelul 1) (tab. 1). Această situație este susținută și de caracteristicile tipologico-stilistice ale materialelor ceramice publicate în lucrarea cu caracter monografic dedicată așezării în discuție (E. Comșa 1990, p. 51-66, Fig. 13-28). De asemenea, o datare ¹⁴C realizată pe unul

⁴ În studiul la care ne-am raportat pentru definirea secvenței stratigrafice de la Glina-*La Nuci*, Eugen Comșa discută despre un nivel aparținând *fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița* (E. Comșa 1996, p. 194). Această *fază de tranziție* cuprindea, în opinia autorului sus menționat, două etape distincte (Spanțov și Fântânelele), această construcție definind legătura „*genetică și evolutivă*” dintre culturile Boian și Gumelnița (E. Comșa 1974a, p. 40; 1987, p. 44). Încă de la început, atât Vladimir Dumitrescu, iar ulterior și Sebastian Morintz au arătat că respectiva *fază de tranziție* reprezintă o creație artificială, fiind vorba despre „*un amestec a două realități culturale*”, o bună parte dintre descoperirile atribuite de Eugen Comșa acestei *faze de tranziție* (mai ales cele încadrate în așa numita etapă Fântânelele), aparținând de fapt culturii Gumelnița, faza A1, pe baza caracteristicilor tipologico-stilistice a materialelor ceramice asociate (S. Morintz, C. Preda 1959, p. 165-167; VI. Dumitrescu 1963a, p. 61-62). Punctul acesta de vedere a fost adoptat și de alți cercetători (S. Pandrea 1999; 2000; E. Naydenova 2010 etc.), care au extins setul de argumente arheologice referitor la discrepanța sus menționată. În aceste condiții, având în vedere cele menționate anterior, nu avem cum să ne raportăm la periodizarea propusă de Eugen Comșa.

⁵ Discuția privind caracterul artificial al *fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița*, precum și criticile aduse acestei construcții teoretice, au fost prezentate în cadrul notei 4 (vezi mai sus).

⁶ Eugen Comșa (1990) nu numerează acest nivel, însă pentru păstrarea coerenței expunerii am dat un număr de ordine și respectivului nivel.

dintre mormintele din așezare (M14) și pe care o vom prezenta într-un subcapitol următor, confirmă același lucru.

Din punct de vedere al materialelor osteologice umane pe care le vom lua în discuție, analiza noastră se va opri la mormântul M14, identificat și recuperat de curând din colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. Conform lui Eugen Comșa, complexul funerar notat M14 a fost descoperit în 1980, în nivelul 3 din așezarea de la Radovanu-*La Muscalu*, în intervalul dintre locuințele 1 și 2 (tab. 2). Acesta conținea un schelet de copil, într-o stare de conservare precară, depus în poziție chirchită, pe partea stângă, cu craniul orientat spre ESE 100° și membrele inferioare flexate moderat. Membrele superioare erau întinse de-a lungul corpului, cu palma stângă spre genunchi. Mormântul nu conținea inventar funerar (E. Comșa 1998, p. 270-271). Nu există date privind groapa funerară. Singura informație privind relația stratigrafică verticală dintre M14 și cele două locuințe mai sus menționate se referă la faptul că scheletul „se afla la 0.90 m adâncime față de locuința 2” (E. Comșa 1998, p. 270).

◆ Materialele osteologice

În continuare vom realiza prezentarea materialelor osteologice din punct de vedere antropologic.

Căscioarele-Ostrovel. Materialul osteologic provine de la doi indivizi, slab reprezentați la nivel de elemente anatomice prezente, din care au fost recuperate resturi osteologice bine conservate, fără modificări tafonomice postmortem – grade 0-1 de abraziune/eroziune (M. Brickley, J.I. McKinley 2004, p. 14-17).

Din primul individ (I.1) au fost recuperate numai fragmente osoase de la nivelul segmentului cefalic: un frontal incomplet și un parietal dreapta aproximativ complet, din care lipsesc mici fragmente osoase de la nivelul scvamelor, mandibula (completă) și dinți (I2 și P1-M3 stânga; I1-I2, C și M1-M3 dreapta). Dentiția este definitivă, postmortem fiind pierduți I1, C stânga și P1-P2 dreapta. Cu toate că determinarea anatomică a sexului pe mandibule izolate este foarte dificilă (din cauza variabilității populației), examenul morfometric mandibular (G. Acsádi, J. Nemeskéry 1970, p. 76, tab. 10) a relevat o mandibulă mică, joasă, îngustă, cu unghiuri mandibulare obtuze, rotunjite și cu suprafețe corespunzătoare tuberozităților maseterice, plane. Aceste caracteristici ne fac să credem că mandibula a aparținut unui individ de sex feminin. Atriția medie (grad 4) a suprafeței dentare a primilor molari, bilateral, ne indică o vârstă de 25-35 ani (D.R. Brothwell 1981, p. 72, fig. 3.9), ce aparține categoriei adult tânăr (fig. 3.a).

Cel de al doilea individ (I.2) este reprezentat numai printr-o mandibulă (incompletă), din care lipsește ramul ascendent dreapta și din care au fost recuperați doar molarii (M1-M3, bilateral). Dentiția este definitivă. Pe baza aceluiași algoritm de diagnoză sexuală, subiectul aparține, de asemenea, sexului feminin. Gradul de abraziune dentară ridicat (5+), în special la nivelul M1 bilateral, indică o vârstă la deces mai înaintată față de primul individ, de 35-45 ani, ce aparține categoriei adult matur (fig. 3.b).

Pe baza metodelor definite în literatura de specialitate (G. Hauser, G.F. De Stefano 1989, p. 41-44) au fost evidențiate și câteva caracterele non-metrice: sutură metopică parțială (partea nazală) la I.1 (fig. 4) și foramen mental bilateral exprimat la I.1 și I.2.

Conform standardelor din domeniu (R. Martin 1914; G. Bräuer 1988) au fost măsurate o serie de dimensiuni mandibulare și au fost calculați indicii aferenți (tab. 4). Dintre acestea, reținem câteva aparținând individului 1: lărgimea bicondiliană și bigoniacă, foarte înguste și indicele mandibular plasat în categoria mesomandibulară (mandibulă mijlocie).

Coșereni-Măgura de la Comana. Materialul osteologic provine de la un singur individ și se găsește într-o stare modestă de conservare (grad 3). Elementele anatomice reprezentate constau din: claviculă dreapta (completă), metacarpianul 1 stânga, extremitatea proximală femurală stânga, rotulă dreapta (completă), un fragment de la nivelul extremității proximale tibiale (fără simetrie precisă) și toate metatarsienele stânga (fig. 5).

Pe baza valorii diametrului vertical al capului femural (41,16 mm), considerăm că individul aparține sexului feminin. De asemenea, lungimea maximă a claviculei (126,13 mm), pledează pentru același sex (G. Acsádi, J. Nemeskéry 1970, p. 85-86). Dimensiunile și indicii calculați, precum și categorii în care se înscriu sunt redată în tabelul 3.

Element anatomic	Valori (stg./dr.)	Categorie
Claviculă		
1. lungime maximă	-/126,13	
4. diametru vertical (cranio-caudal) la mijloc	-/10,52	
5. diametru sagital (față-spate) la mijloc	-/15,19	
6. perimetru la mijloc	-/38,00	
indice robusticitate (6:1)	-/ 30,13	robustă
indice secțiune (4:5)	-/69,26	
Femur		
9. diametru transversal subtrohanterian	29,64/-	
10. diametru sagital subtrohanterian	28,25/-	
13. lățime epifiză superioară	78,09/-	
15. diametru vertical col	29,31/-	
16. diametru antero-posterior col	25,45/-	
17. perimetru col	89,00/-	
18. diametru vertical cap	41,16/-	
indice secțiune (platimeric) (10:9)	95,31/-	eurimeră
indice secțiune col (16:15)	86,83/-	
Rotula		
1. lungime (= înălțime) maximă	32,74/-	
2. lățime maximă	36,18/-	
3. grosime maximă	17,88	
indice formă patelă (2:1)	110,51/-	

Tab. 3. Dimensiuni și indici postcranieni pentru scheletul de la Coșereni-*Măgura de la Comana*.
Dimensions and postcranial indices for Coșereni-*Măgura de la Comana* skeleton.

Context	Element anatomic	Individ	Dimensiuni/Indici	Valori (mm)
Cunești II, 1980, S. I, c. 3, nivelul 3	Radius stânga	I.1	1. lungime maximă	223,97
			2. lungime fiziologică	220,28
			3. perimetru minim	32,00
			4. diametru transversal (medio-lateral) diafizar la mijloc	11,37
			5. diametru sagital (antero-posterior) diafizar la mijloc	9,81
			5(1). diametru sagital (antero-posterior) cap	18,45
			5(4). perimetru col	36,00
			5(5). perimetru diafizar la mijloc	36,00
			5(6). lățime epifiză distală	28,95
Cunești II, 1980, S. II, c. 2, nivelul 4	Clavicula dreapta	I.2		
Cunești 1981, S II-III, nivelul 6	Parietal dreapta	I.3	27. arc sagital parietal	121,00
			30. coardă sagitală parietală	108,74
			1 24. indice parietal sagital	89,96
Cunești 1982, S 1, c. 1-3, nivelul 2	Diafiză tibială dreapta	I.4		
Cunești 1982, S I, c. 4, nivel cu scoici (nivelul 4)	Radius (jumătatea proximala dreapta)	I.5	3. perimetru minim	40,00
			4(1). diametru transversal cap	19,52
			5(1). diametru sagital cap	20,31
			5(4). perimetru col	41,00

Tab. 4. Dimensiuni și indici postcranieni/cranieni pentru oasele de la Cunești-*Măgura Cuneștilor*.
Dimensions and postcranial/cranial indices for Cunești-*Măgura Cuneștilor* bones.

Morfologia țesutului spongios de la nivelul extremității proximale femurale se încadrează în faza a II-a de evoluție (G. Acsádi, J. Nemeskéry 1970, p. 127-131), ceea ce ne indică o vârstă cuprinsă în intervalul 35-53 ani, cu o medie de 44 ani (adult matur).

La nivelul fragmentului proximal tibial a fost identificată o exostoza cartilagineoasă (osteochondrom) (fig. 6).

Cunești-Măgura Cuneștilor. Fragmentele osteologice umane de aici, au constituit obiectul unui studiu general anterior (C.E. Ștefan 2011, p. 27-28), motiv pentru care unele descrieri nu vor fi reluate, axându-ne pe prezentarea unor elemente relevante pentru studiul de față. Reamintim doar că lotul este alcătuit din cinci elemente anatomice (tab. 4), ce provin, cel mai probabil, de la tot atâția indivizi (fig. 7), mai ales dacă avem în vedere contextele diferite în care respectivele oase au fost descoperite.

Stare de conservare a resturilor osteologice este cuprinsă între gradele 0 și 1.

În cazul unora dintre elementele anatomice au fost posibile unele măsurători, prezentate sintetic în tabelul 4.

Determinarea grupelor de sex sau a categoriilor de vârstă a fost posibilă în patru cazuri (I.1, I.2, I.3, I.5), rezultatele fiind prezentate în tabelul 7.

Statura s-a putut estima doar pentru individul 1. Astfel, pe baza lungimii maxime a osului (pe baza metodei lui Pearson) (F.W. Rösing 1988, p. 597), aceasta este de 154,78 cm, ceea ce plasează individul respectiv în categoria mijlocie.

Din punct de vedere patologic nu au fost înregistrate elemente deosebite. Doar în cazul individului 5, proximal, la nivelul suprafeței articulare (cu *capitulum*-ul humeral), foveea articulară a capului prezintă porozități, rezultate probabil în urma distrugerii cartilajului (osteoartrită). Totodată, din punct de vedere tafonomic, diafiza tibială atribuită individului 4 prezintă pe suprafața posterioară urme perimortem (rosături), datorate, cel mai probabil, unor micromamifere.

Dimensiuni mandibulare și indici mandibulari	Căscioarele I.1 (stg./dr.)	Căscioarele I.2 (stg./dr.)	Glina I.1 (stg./dr.)
65. lărgime bicondiliană (kdl-kdl)	114,11		
65 (1). (kr-kr)	86,43		
66. lărgime bigoniacă (go-go)	80,19		
67. lățime bimentală	42,45	46,65	42,64
68. lungime directă mandibulă (pg-go)	65,72	65,00	
68(1). lungime proiecție (pg:plan tangent kdl)	105,76		
69. înălțimea simfizei (idi-gn)	32,32	27,53	32,37
69(1). înălțime corp (foramen mentonier)	29,13/29,45	28,16/28,65	29,83/25,42
69(2). înălțime corp (m2)	22,23/23,45	26,61/26,59	23,06/21,65
69(3). grosime corp (foramen mentonier)	11,53/11,29	13,21/12,91	12,57/11,74
69b. grosime corp (m2)	15,90/15,03	17,40/16,71	13,98/15,47
70. înălțime ram vertical (go-kdl)	37,58/37,39	52,33/-	
71. lărgime ram vertical	30,42/30,90	32,16/-	-/33,56
71a. lățime minimă ram	29,74/29,38	31,85/-	-/32,73
71b. lungime maximă condil	16,18/-	18,62/-	
I62. indice mandibular [68(1):65]	101,58		
I62(1). indice înălțime mandibulă [69(2):69]	68,78/72,56	96,66/96,59	71,24/66,88
I63. indice ram vertical (71:70)	80,95/82,64	61,46/-	
I64. indice lățime (= gonio-condilian) (66:65)	77,02		
I66. indice înălțime-grosime corp [69(3):69(1)]	39,58/38,34	46,91/45,06	42,14/46,18

Tab. 5. Dimensiuni mandibulare și indici mandibulari pentru indivizii de la Căscioarele (I.1 și I.2) și de la Glina-La Nucii.

Mandible dimensions and mandibular indices for individuals of Căscioarele-Ostrovel (I.1 and I.2) and Glina-La Nucii.

Element anatomic	Valori (stg./dr.)	Element anatomic	Valori (stg./dr.)
Claviculă		Coxal	
1. lungime maximă	53,59/-	9a. lungime ilion	41,30/41,85
4. diametru vertical (cranio-caudal) la mijloc	4,08/-	15a. lungime ischion	24,25/25,01
5. diametru sagital (față-spate) la mijloc	5,81/-	17a. lungime pubis	19,19/19,39
6. perimetru la mijloc	14,00/-	indice ischio-pubic (17a:15a)	79,13/77,53
indice robustitate (6:1)	26,12/-	Femur	
indice secțiune (4:5)	70,22/-	1. lungime maximă	97,32/97,47
Humerus		6. diametru sagital la mijloc	8,62/8,80
1. lungime maximă	80,56/79,41	7. diametru transversal la mijloc	9,37/9,38
3. lățime extremitate proximală	17,41/17,65	8. perimetru la mijloc	29,00/29,00
4. lățime extremitate distală	21,79/21,30	9. diametru transversal subtrohanterian	12,10/12,32
5. diametru maxim la mijloc	8,42/8,47	10. diametru sagital subtrohanterian	10,56/11,09
6. diametru maxim la mijloc	7,49/7,78	13. lățime epifiză superioară	25,19/25,16
7. perimetru minim diafiză	24,00/24,00	21. lățime epifiză distală	24,03/24,24
8. perimetru la mijloc diafiză	25,00/25,00	indice pilastric (6:7)	92,00/93,82
indice secțiune diafiză (6:5)	88,95/91,85	indice secțiune (platimeric) (10:9)	87,27/90,02
indice robustitate (7:1)	29,79/30,22	indice robustitate (21:1)	24,69/24,87
Radius		Tibie	
1. lungime maximă	60,17/-	1. lungime maximă	83,60/-
3. perimetru minim	17,00/-	3. lățime extremitate proximală	19,55/-
4. diametru transversal la mijloc	6,15/-	4. diametru sagital la nivelul tuberozității	12,12/12,34
4(1). diametru transversal extremitate proximală	6,98/-	5. diametru transversal la nivelul tuberozității	11,13/11,34
5. diametru sagital diafizar la mijloc	5,04/-	6. lățime extremitate distală	15,26/15,23
5(1). diametru sagital extremitate proximală	7,14/-	8. diametru sagital la mijloc	8,78/-
5(4). perimetru col	17,00/-	8a. diametru sagital la nivelul fosei nutritive	10,30/10,40
5(5). perimetru diafizar la mijloc	18,00/-	9. diametru transversal la mijloc	7,55/-
5(6). lățime extremitate distală	12,11/-	9a. diametru transversal la nivelul fosei nutritive	9,84/10,00
indice robustitate (3:1)	28,25/-	10. perimetru la mijloc	27,00/-
indice secțiune diafiză (5:4)	81,95/-	10b. perimetru minim	26,00/26,00
Ulnă		indice secțiune diafiză la mijloc (9:8)	85,99
13. diametru transversal sub-sigmoidian	8,34/8,29	indice cnemic (9a:8a)	95,53/96,15
14. diametru sagital sub-sigmoidian	9,23/9,19		
indice platolenie (13:14)	90,36/90,21		

Tab. 6. Dimensiuni scheletului de la Radovanu-*La Muscalu*.
The dimensions of skeleton from Radovanu-*La Muscalu*.

Glina-La Nucii. Au fost identificate resturi osteologice ce provin de la un singur individ adult, reprezentat printr-o mandibulă. Aceasta este într-o stare bună de conservare (grad 1), dar incompletă (lipsă ram ascendent stânga și condil mandibular dreapta, cu foramen mentale bilateral exprimat), cu P1, M1-M3 stânga și M3 dreapta. Dentiția este definitivă.

Mandibula, pe baza aceluiași caracteristici de diferențiere sexuală, ca și în precedentele două cazuri, aparține unui subiect de sex feminin (tab. 5).

Pe baza gradului de mediu de uzură dentară al M1 stânga (4+), subiectul este plasat în clasa de vârstă adult tânăr (25-35 ani) (fig. 8a).

Dintre condițiile patologice identificate, consemnăm o carie dentară (la nivelul P1 stânga, mesial) (fig. 8.b).

Radovanu-La Muscalu. Resturile osteologice ale scheletului din M14 se află într-o stare de conservare medie (grad 2). În urma restaurării, a rezultat un schelet aproximativ complet (fig. 9), din care au fost recuperate de la nivelul etajului superior frontalul și parietalele incomplete și fragmentare, porțiuni de la nivelul piramidelor petroase ale temporalelor, ciocanul și nicovala stânga, occipitalul (incomplet, fragmentar, cu *pars lateralis* stânga), mandibula (un fragment de la nivelul ramului ascendent dreapta, ce cuprinde coroanele I1-P2). Dentiția este temporară. Lipsesc oasele craniului visceral.

Scheletul axial este reprezentat prin 23 de corpuri vertebrale, 53 de fragmente de arcuri vertebrale, 11 coaste stânga (șase întregi), nouă coaste dreapta (cinci întregi) și șapte fragmente costale fără simetrie precisă.

Centura scapulară este aproximativ completă (lipsesc extremitatea medială claviculară dreapta și câteva fragmente de la nivelul scapulelor), iar cea pelviană este reprezentată bilateral, prin cele trei oase ale coxalului (ilion, ischion și pubis).

Dimensiunile elementelor anatomice sunt prezentate sintetic în tabelul 6.

Oasele membrilor superioare sunt aproximativ complete (lipsesc jumătatea distală radială dreapta, jumătatea distală ulnară stânga și extremitatea distală ulnară dreapta), iar din cele inferioare lipsesc fragmente de la nivelul extremității proximale tibiale dreapta și fragmente de la nivelul extremităților peroneale. Din oasele mâinilor și picioarelor au fost identificate 11 carpene/tarsiene, 9 metacarpene/metatarsiene și 11 falange mână/picior.

Pe baza gradului de formare și erupție dentară (D.H. Ubelaker 1978, p. 47, fig. 62), a putut fi estimată vârsta la deces (9-12 luni ± 3-4 luni), plasată în categoria *infans I* (nou născut - 3 ani).

Dintre caracterele discrete au fost identificate un șanț supraorbital stânga și foramene obelionice bilaterale.

* * *

În concluzie, au fost analizate resturile osteologice relativ bine conservate, ce provin de la zece indivizi. Cu excepția unui schelet aproximativ complet atribuit M14 de la Radovanu-La Muscalu, materialul osteologic cuprinde oase umane izolate/dispersate provenind din perimetrul unor așezări atribuite secvenței eneolitice, culturile Boian și Gumelnița.

Sit arheologic	Sex	Vârstă	Categorie de vârstă	Condiții patologice
Căscioarele (I.1)	feminin	25-35 ani	Adult Tânăr	-
Căscioarele (I.2)	feminin	35-45 ani	Adult Matur	-
Coșereni	feminin	35-53 (44) ani	Adult Matur	tumoare benignă
Cunești (I.1)	feminin	nedeterminat	Adult Matur	
Cunești (I.2)	feminin	nedeterminat	Adult (?)	
Cunești (I.3)	nedeterminat	nedeterminat	Adult (?)	
Cunești (I.4)	nedeterminat	nedeterminat	Infans	
Cunești (I.5)	feminin	nedeterminat	Adult Matur	
Glina	feminin	25-35 ani	Adult Tânăr	carie dentară
Radovanu	nedeterminat	9-12 luni ± 3-4 luni	Infans	-

Tab. 7. Tabel sintetic al determinărilor antropologice.
Summary table of anthropological determinations.

Pe baza caracteristicilor morfometrice, sexul a putut fi determinat în șapte cazuri, în toate fiind vorba de indivizi de sex feminin (tab. 7). Restul cazurilor sunt indeterminabile.

Conform încadrărilor propuse în literatura de specialitate (J.E. Buikstra, D.H. Ubelaker 1994, p. 9), au fost identificați opt indivizi adulți (doi adulți tineri, patru adulți maturi și doi pentru care, cu rezervele de rigoare, se poate spune că sunt adulți) și doi subadulți (*infans*) (tab. 7).

Condițiile patologice întâlnite în cadrul lotului analizat (tab. 7) constau dintr-o carie dentară (observată la individul de la Glina-*La Nuc*) și o exostoza cartilaginoasă (la scheletul de la Coșereni-*Măgura de la Comana*). Osteocondromul reprezintă cea mai frecvent întâlnită tumoare benignă (neoplasm) a osului și este cauzată de un defect de osificare în perioada de creștere a scheletului (D.J. Ortner 2003, p. 508).

Starea de reprezentare a materialului scheletic nu ne-a permis să surprindem decât câteva caractere epigenetice. O sutură metopică parțială a fost identificată la I.1 de la Căscioarele-*Ostrovel*. Metopismul este determinat genetic, sutura având ca funcție creșterea în dimensiune a craniului; poate să se oblitereze complet între 30 și 40 de ani (G. Hauser, G.F. De Stefano 1989, p. 41-43). De asemenea, au fost identificate și structuri cu relevanță de ordin medical, prin care trec vase de sânge și nervi, cum ar fi foramen mentale (identificat în trei cazuri, câte unul, bilateral exprimat) sau șanțul supraorbital (observat într-un singur caz).

◆ Datele radiocarbon

Loturile osteologice din siturile analizate au beneficiat de datari radiocarbon (^{14}C), realizate la Poznan Radiocarbon Laboratory, în vederea plasării lor crono-culturale în secvențele stratigrafice corespunzătoare așezărilor respective. Calibrarea datelor BP s-a realizat cu programul OxCal v.4.2 (Bronk Ramsey 2013), raportată la curba atmosferică IntCal13 (Northern Hemisphere), în conformitate cu ultimele standarde din domeniu (P.J. Reimer *et alii* 2013). Datele calendaristice exprimate (calBC), care reflectă vârstele reale ale probelor, vor fi raportate la intervalele de probabilitate cuprinse între cca. 68% și cca. 95%. Datele obținute sunt prezentate sintetic în tabelul 7.

Sit	Cod probă	Tip probă	Greutate probă	Element anatomic	Cod laborator	Data ^{14}C
Căscioarele	063.CAS-CS-I.1	os uman	4,25 g	craniu	Poz-52573	2480±30 BP
	065.CAS-CS-I.2	os uman	4,55 g	mandibulă	Poz-52575	6100±50 BP
Coșereni	062.DRIDU-I.1	os uman	3,58 g	metatars	Poz-52572	1935±30 BP
Cunești	064.CUNESTI-I.2	os uman	4,37 g	claviculă	Poz-52574	5660±40 BP
Glina	061.GLINA-I.1	os uman	3,35 g	mandibulă	Poz-52571	5890±40 BP
Radovanu	02.RADOVANU-1980	os uman	1,42 g	coastă	Poz-52604	5855±35 BP

Tab. 8. Datele radiocarbon obținute pentru materialele osteologice descoperite în siturile analizate. Radiocarbon data obtained for osteological materials from analysed sites.

Pentru lotul de resturi osteologice umane provenit din așezarea de la Căscioarele-*Ostrovel* au fost efectuate două datări ^{14}C , corespunzătoare celor doi indivizi identificați (tab. 8). Astfel, pentru individul 1 (Poz-52573) s-a obținut un interval cronologic probabil cuprins între 774-482 calBC (94,9% probabilitate), în vreme ce pentru individul 2 (Poz-52575) intervalul este cuprins între 5210-4903 calBC (95,4% probabilitate). Situația aceasta ne indică faptul că prima probă, din individul 1, poate fi plasată în perioada Hallstatt, atestată stratigrafic în așezarea de la Căscioarele-*Ostrovel* (VI. Dumitrescu 1994, p. 270). Cea de-a doua probă (individul 2) aparține secvenței eneolitice, cel mai probabil fazei Spanțov a culturii Boian, atestată de asemenea în așezarea de tip *tell* de aici.

Pentru materialele osteologice provenite din așezarea de tip *tell* de la Coșereni-*Măgura de la Comana* a fost realizată o singură datare absolută (Poz-52572), care ne indică un interval cronologic probabil cuprins între 1-130 calAD (95,4% probabilitate). Data obținută o exclude din secvența eneolitică (tab. 8) și o poate plasa la nivelul mormintelor din perioada migrațiilor (sarmatice ?) semnalate pe acest *tell*.

În ceea ce privește lotul osteologic de la Cunești-*Măgura Cunești* (tab. 8), s-a realizat o singură datare ^{14}C (Poz-52574), pentru individul 2, aceasta oferind un interval cronologic probabil

cuprins între 4592-4438 calBC (85,3% probabilitate), ceea ce o plasează în secvența atribuită culturii Gumelnița.

Pentru mandibula umană provenită din *tell*-ul de la Glina-*La Nuci*, data ¹⁴C obținută (Poz-52571) ne indică un interval cronologic probabil cuprins între 4849-4685 calBC (94,6% probabilitate). Data respectivă permite atribuirea respectivei piese osteologice unuia dintre nivelurile aparținând culturii Boian din această așezare (tab. 8).

Datarea absolută realizată pe scheletul individului din M14 de la Radovanu-*La Muscalu* (Poz-52604), ne indică un interval cronologic probabil cuprins între 4800-4613 calBC (95,1% probabilitate), perioadă ce ne permite încadrarea în faza finală a culturii Boian (tab. 8).

◆ **Discuții și concluzii**

Din păcate, datele contextuale privind lotul osteologic analizat sunt minimale. Exceptând materialele de la Cunești-*Măgura Cunești* și cele de la Radovanu-*La Muscalu*, pentru restul situațiilor nu avem informații concrete privind contextele arheologice din care provin respectivele descoperiri.

Totodată, în afară de mormântul de la Radovanu-*La Muscalu*, pentru celelalte situri nu avem date privind asocierea oaselor umane cu anumite tipuri de complexe arheologice. Evident, lacuna aceasta se datorează modului defectuos de înregistrare a datelor stratigrafico-contextuale, deoarece, dacă avem în vedere faptul că toate descoperirile în discuție provin din așezări pluristratificate, care sunt definite de o dinamică a locuirilor succesive, ce implică o complexitate aparte a modului de grupare a diverselor unități stratigrafice rezultate în urma activităților antropice, atunci ele nu se puteau afla pur și simplu în *stratul arheologic*. Întotdeauna, în cazul așezărilor pluristratificate, așa numitele *straturi* sau *niveluri arheologice* nu reprezintă doar simple depuneri stratificate cronologic, ci reflectă existența unor spații exterioare din vecinătatea unor construcții (sau amenajări), zone de pasaj, secvențe de abandon, utilizare, amenajare sau zone menajere. În legătură cu acest ultim tip de complex, una dintre piesele osteologice de la Cunești-*Măgura Cunești* (individul 5) provine, probabil, dintr-o asemenea zonă menajeră, dacă avem în vedere că notația originală a acesteia (Cunești 1982, S I, c. 4, nivel cu scoici, niv. 4), care ne indică descoperirea sa, evident, într-un nivel de scoici. Având în vedere faptul că în așezările pluristratificate, de obicei, în cazurile documentate corespunzător, asemenea aglomerări de scoici indică și caracterizează complexe tip zonă menajeră, putem extrapola această interpretare și pentru descoperirea în discuție. Tot dintr-o asemenea zonă menajeră poate proveni și diafiza tibială atribuită individului 4 de la Cunești-*Măgura Cunești*⁷.

Din păcate, în toate cazurile analizate lipsesc datele privind celelalte materiale arheologice asociate respectivelor descoperiri, care ne-ar fi permis alte observații legate de semnificația contextuală a acestor resturi osteologice umane⁸.

Un alt aspect important ce se desprinde din analiza noastră se leagă de mandibula umană provenită din *tell*-ul de la Glina-*La Nuci*, care a fost atribuită culturii Boian, pe baza datării ¹⁴C. Astfel, până la acest moment, pentru așezarea pluristratificată în discuție, au fost menționate oase umane dispersate/izolate doar în secvența ocupațională atribuită culturii Gumelnița (E. Comșa 1960a, p. 92; 1974b, p. 148). "Noua descoperire" din depozitele Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București vine să schimbe această informație anterioară.

Datele radiocarbon obținute pentru loturile osteologice analizate vin să completeze informațiile disponibile pentru aceste descoperiri și sporesc lotul de date absolute existente pentru culturile Boian și Gumelnița. Rezultatele obținute ne permit încadrarea corectă, din punct de vedere crono-cultural, a respectivelor descoperiri de oase umane, însă, nu pot substituii absența unor date contextual-stratigrafice corespunzătoare.

Totodată, dăturile obținute pentru unele dintre aceste descoperiri (Coșereni-*Măgura de la Comana* și Căscioarele-*Ostrovel*, individul 1), ce le plasează într-o perioadă cronologică post-eneolitică, reprezintă un aspect important al problematicei oaselor umane descoperite în perimetrul unor așezări neo-eneolitice. Situațiile respective ne indică, în primul rând, modul necorespunzător în care s-au desfășurat cercetările arheologice respective, dar și carențele metodologice legate de modul în care au

⁷ După cum precizam anterior, respectiva piesă prezintă urme de roșături datorate micromamiferelor. Cum acestea, de obicei, sunt asociate zonelor menajere, putem presupune ca ipoteză de lucru că diafiza tibială atribuită individului 4 provine dintr-un asemenea context.

⁸ Situația de la Căscioarele-*Ostrovel*, unde oasele umane au fost identificate într-un pachet împreună cu câteva piese IMDA, nu avem certitudinea că reflectă descoperirea lor împreună. Mult mai probabil, pachetul respectiv reflectă modul în care se colectau, selectiv, materialele din săpătură.

fost recoltate și înregistrate materialele arheologice. Pe de altă parte, cazurile respective ne demonstrează *capcana* reprezentată de materialele re-descoperite în colecțiile unor instituții de profil, ce provin din vechi săpături, pentru care înregistrările stratigrafice și contextuale sunt minime. Demersurile de valorificare a respectivelor materiale sunt binevenite și utile, dar ținându-se cont de limitele datelor arheologice existente. Acestea reprezintă elementul esențial și determinant în procesul de înțelegere și sistematizare a materialelor din vechile săpături. Ignorarea acestui aspect capital va conduce, din păcate, doar la formularea altor ipoteze interpretative exagerate și contradictorii, dar și la perpetuarea unor date eronate privind acele descoperiri.

* * *

Lotul analizat în cadrul acestui articol vine să sporească datele deja existente privind resturi osteologice umane descoperite dispersat sau izolat în perimetrul așezărilor pluristratificate aparținând comunităților Boian și Gumelnița. Dacă pentru acestea din urmă, numărul descoperirilor de acest tip sunt foarte bine documentate – peste 550 de resturi osteologice umane, provenite din 20 de situri (VI. Dumitrescu 1925, p. 43; 1966, p. 56; E. Comșa 1974b, p. 144-150; V. Boroneanț 1987, p. 128; D. Popovici 1996; S. Marinescu-Bilcu *et alii* 1997, p. 93-95; D. Moise 1999, p. 172; 2001a, p. 207; 2001b, p. 155; C. Nicolae *et alii* 2003, p. 72-73; A. Soficaru *et alii* 2003, p. 113-122; G. Vasile 2003, p. 99-100; C. Lazăr, A. Soficaru 2005; S. Pandrea 2006, p. 29-33; A. Ion 2008, p. 109-121; B. Szmoniewski, R. Petcu 2008, p. 36; M. Toderaș *et alii* 2009, p. 59-60; A. Frînculeasa, O. Negrea 2010, p. 50; C. Lazăr, T. Ignat 2012, p. 113-163), în schimb pentru cultura Boian erau semnalate doar cinci resturi osteologice umane, din tot atâtea situri (D.V. Rosetti, S. Morintz 1961, p. 73; E. Comșa 1974a, p. 218; O. Necrasov 1976, p. 40; M. Neagu 2003, p. 119). În mod cert, pentru comunitățile Boian, această situație nu reflectă o conjunctură reală, la nivel de comportament diferențiat al respectivelor comunități, ci doar un stadiu al cercetărilor sau, mai precis, acuratețea cu care s-au realizat cercetările arheologice din siturile acestei culturi.

Considerăm că atât pentru comunitățile Boian, cât și pentru cele Gumelnița, avem de-a face cu un comportament specific și asemănător de tratare al corpului uman, ce nu se rezumă doar la înmormântarea acestora, ci implică și alte modalități, aparent, mai puțin convenționale de fragmentare a corpurilor și manipulare perimortem a diferitelor elemente anatomiche.

Interpretările date acestor situații arheologice concrete, materializate în descoperirea de elemente anatomiche dispersate în spațiul așezărilor, aparent în contexte nefunerare, s-a bucurat de o atenție deosebită din partea unor specialiști din țară sau străinătate. Astfel, diversele propuneri de interpretare a acestei categorii de descoperiri au variat de la *morminte deranjate* (VI. Dumitrescu 1925; E. Comșa 1960a; 1960b; I.T. Dragomir 1983; V. Boroneanț 1987) la *reînhumări ale unor părți anatomiche ce au aparținut unor defuncți înmormântați anterior* (D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski 1975; K. Băevarov 2000) sau chiar *o formă funerară simbolică (pars pro toto)* (J. Chapaman 2000). Au existat și ipoteze care au considerat că anumite resturi osteologice umane reflectă existența unui *cult al craniilor* (VI. Dumitrescu *et alii* 1983; S. Marinescu-Bilcu 2000; S. Pandrea 2006) sau *anumite practici sacrificiale* (VI. Dumitrescu 1965; D. Popovici 1996). În alte situații, pe baza existenței unor urme, provenite de la intervenții deliberate asupra resturilor osteologice, s-a considerat că ele reflectă *practici de antropofagie* (D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski 1974; A. Bolomey 1983; D. Popovici, Y. Riailand 1996; C. Lazăr, A. Soficaru 2005; A. Dambricourt-Malassé *et alii* 2010), eventuale *practici terapeutic-medical* (A. Dambricourt-Malassé *et alii* 2010) sau doar anumite *practici de descărnare* (C. Lazăr, A. Soficaru 2005), fără a implica neapărat antropofagia, ci anumite *practici de pregătire a corpurilor*. Nu în ultimul rând, au existat și interpretări exclusiv de natură teoretică, ce s-au grupat în jurul ideii de *practică socială*, ce reflectă ideologia particulară a comunităților respective (M. Shanks, C. Tilley 1988).

Din punctul nostru de vedere, pentru emiterea unor ipoteze interpretative corecte și coerente este necesară o examinare atentă, completă și diferențiată a respectivelor descoperiri, fiecare dintre acestea reprezentând un caz aparte, ce poate fi interpretat într-o manieră diferită. Astfel, diferitele ipoteze interpretative menționate anterior pot fi aplicate separat unora sau altora dintre descoperirile cunoscute. În unele cazuri, nu este exclus ca respectivele descoperiri să se încadreze în explicațiile oferite de mai multe ipoteze. Cel mai important aspect al problematicei oaselor umane izolate/dispersate îl constituie manipularea lor deliberată, de către respectivele comunități preistorice. Această practică trebuie privită și analizată din perspectiva cauzalității și semnificațiilor, atât într-un context cultural, cât și social, ideologic sau religios, atât la nivel individual, cât și colectiv.

Determinantele ce conduc la aceste manifestări complexe sunt, în mod cert, multiple și variate, cercetare arheologică oferindu-ne doar o parte dintre informațiile necesare înțelegerii complete ale acestui tip de comportament. Totuși, în ciuda acestui veritabil *puzzle* din care lipsesc destul de multe piese, descoperirile de acest tip reflectă indubitabil concepțiile escatologice ale acestor comunități preistorice, dar și modul diferit și diferențiat de percepere și tratare a corpului uman.

Totodată, trebuie precizat că practica de manipulare și depozitare perimortem sau postmortem a oaselor umane nu mai poate fi limitată, ca formă de manifestare contextuală și comportamentală, doar la spațiul domestic din așezări. Un caz mai bine documentat, din situl de la Sultana-*Malu Roșu*, ne demonstrează că resturile osteologice umane dispersate sau izolate sunt prezente atât în așezare, cât și necropolă. Din perimetrul zonei funerare provin dovezi palpabile, bine documentate stratigrafic, cronologic și contextual, privind existența unor proceduri deliberate de extragere din morminte a anumitor elemente anatomice, care ulterior sunt manipulate atât în spațiul domestic, cât și în cel funerar (C. Lazăr *et alii* 2012, p. 114-115). În aceste condiții, multe dintre descoperirile anterioare necesită o reevaluare atentă, la nivel de interpretare a semnificațiilor și cauzalității, evident, în limita datelor stratigrafice, contextuale, cronologice și antropologice existente.

În final, mai dorim să subliniem doar că pentru realizarea unui demers exhaustiv de interpretare corectă și coerentă a acestui tip de descoperire (oasele umane dispersate/izolate), indiferent de situl din care provine, este absolut necesară o situație stratigrafico-contextuală bine evidențiată, înregistrată corespunzător, care să reflecte locul, modul și felul descoperirii. Apoi este nevoie de un studiu antropologic amănunțit care să releve atât caracteristicile generale (sex, vârstă, statură, patologie) ale respectivilor indivizi, dar și anumite elemente tafonomice, care pot indica existența unor acțiuni deliberate sau accidentale pe respectivele elemente anatomice. La toate acestea, în vederea stabilirii încadrării crono-culturale exacte, de asemenea, sunt necesare și datări absolute. Această manieră de analiză am încercat să o aplicăm pe parcursul acestor pagini. Însă, din păcate, demersul nostru a fost viciat mai ales de absența unor contexte stratigrafice detaliate privind lotul de resturi osteologice umane analizat. Totuși, datele prezentate conduc la sporirea bazei de date informaționale privind acest tip de comportament specific comunităților eneolitice.

◆ Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare exploratorie finanțat de CNCS - UEFISCDI, cod depunere PN-II-ID-PCE-2011-3-1015.

De asemenea, dorim să mulțumim colegului Theodor Ignat (Muzeul Municipiului București) pentru fotografierea materialelor osteologice și prelucrarea imaginilor.

◆ Bibliografie

- G. Acsádi, J. Nemeskéri 1970 *History of Human Life Span and Mortality*, Budapest.
- K. Bačvarov 2000 The Karanovo Neolithic mortuary practices in their Balkan and Anatolian context, în S. Hiller, V. Nikolov (eds.), *Karanovo, Band III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, Wien, p. 137-140.
- C. Bem 2008 *Traian - Dealul Fântânilor: fenomenul Cucuteni A-B*, Târgoviște.
- A. Bolomey 1983 Noi descoperiri de oase umane într-o așezare cucuteniană, *CA*, VI, p. 159-173.
- V. Boroneanț 1987 Les sepultures de la couche du tell de Chitila-Fermă Bucarest, în *Hugelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone wahrender Aeneolithischen Period*, Belgrad, p. 127-129.
- G. Bräuer 1988 Osteometrie, Sonderdruck Band I/1: Wesen und Methoden der Anthropologie, în R. Knußmann (ed.), *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen, zugleich 4. Auflage der Lehrbuchs der Anthropologie*, begr. von Rudolf Martin, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart-New York, p. 160-232.

- M. Brickley, J.I. McKinley 2004 *Guidelines to the standards for recording human remains*, IFA Paper, No. 7, British Association for Biological Anthropology and Osteoarchaeology.
- D.R. Brothwell 1981 *Digging Up Bones: The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains*, 3rd edition, British Museum (Natural History), Oxford University Press.
- J.E. Buikstra, D.H. Ubelaker 1994 *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research, Series No. 44, Fayetteville.
- J. Chapaman 2000 *Fragmentation in archaeology: People, places and broken objects in the prehistory of South Eastern Europe*, New York.
- E. Comșa 1960a Contribuție cu privire la riturile funerare în epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, p. 83-103.
- E. Comșa 1960b Considérations sur la rite funéraires de la civilisation de Gumelnița, *Dacia N.S.*, 4, p. 5-30.
- E. Comșa 1974a *Istoria comunităților culturii Boian*, București.
- E. Comșa 1974b Die bestattungssitten im rumänischen neolithikum, *Jahresschrift für Mitt-eldeutsche Vorgeschichte für das Landesmuseum für vorgeschichte in Halle-Forschungsstele für die Bezirke Halle und Magdeburg*, 58, p. 113-156.
- E. Comșa 1980a Contribuție la cunoașterea ritului funerar al purtătorilor culturii Gumelnița. Grupul de morminte de la Dridu, *Aluta*, I, p. 23-32.
- E. Comșa 1980b Săpăturile arheologice de la Radovanu, *MCA*, XIV, p. 25-28.
- E. Comșa 1983a Rezultatele săpăturilor de salvare de la „Măgura Cuneștilor”, *MCA*, XV, p. 65-69.
- E. Comșa 1983b Rezultatele săpăturilor arheologice de la Radovanu (jud. Călărași), *MCA*, XV, p. 62-64.
- E. Comșa 1986 Săpăturile de salvare de pe „Măgura Cuneștilor”, *MCA*, XVI, p. 53-57.
- E. Comșa 1990 Complexul neolitic de la Radovanu, *CCDJ*, VIII, p. 1-126.
- E. Comșa 1992 Stațiunea neolitică de la Cunești, *MCA*, XVII, p. 63-67.
- E. Comșa 1994 Cunești, în C. Preda (coordonator), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. I, București, p. 392.
- E. Comșa 1996 Glina, în C. Preda (coordonator), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. II, București, p. 193-195.
- E. Comșa 1998 Mormintele neolitice de la Radovanu, *SCIVA*, 49, 3-4, p. 265-276.
- E. Comșa 2001 Așezarea gumelnițeană „Măgura Cuneștilor”, *MCA S.N.*, I, p. 7-40.
- A. Dambricourt-Malassé et alii 2010 A. Dambricourt-Malassé, P. Dolukhanov, M. Seferiades, L. Subbotin, Funeral Meal and Anthropophagy in Gumelnița Chalcolithic Civilization in the North-western Black Sea area, în J. Šuteková, P. Pavúk, P. Kalábková, B. Kovár (eds.), *Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday*, Bratislava, p. 159-168.
- I.T. Dragomir 1983 *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București.

- VI. Dumitrescu 1925 Fouilles de Gumelnița, *Dacia*, 2, p. 29-103.
- VI. Dumitrescu 1965 Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din așezarea neolitică tirzie de la Căscioarele, *SCIV*, 16, 2, p. 215-238.
- VI. Dumitrescu 1966 Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1960, *SCIV*, 17, 1, p. 109-112.
- VI. Dumitrescu 1986 Stratigrafia așezării-tell de pe Ostrovelul de la Căscioarele, *CCDJ*, II, p. 73-81.
- VI. Dumitrescu 1994 Căscioarele, în C. Preda (coordonator), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. I, București, p. 270-272.
- A. Frînculeasa, O. Negrea 2010 Un sit din epoca neo-eneolitică în zona colinară a Munteniei - Seciu, jud. Prahova, *BMJT*, 2, p. 45-67.
- G. Hauser, G.F. De Stefano 1989 *Epigenetic variants of the human skull*, Schweizerbart, Stuttgart.
- A. Ion 2008 Oseminte umane descoperite în așezări din arealul culturii Gumelnița, *SP*, 5, p. 109-129.
- A. Ion *et alii* 2009 A. Ion, A. Soficaru, N. Mirițoiu, Dismembered human remains from the "Neolithic" Cârcea site (Romania), *SP*, 6, p. 47-79.
- C.-M. Lazarovici *et alii* 2003 C.-M. Lazarovici, D. Botezatu, L. Ellis, S. Țurcanu, New human remains in the cucutenian settlement from Scânteia (1994-2003), în *Tripolian settlements-giants. The international symposium materials*, Kiev, p. 232-238.
- C.-M. Lazarovici *et alii* 2005 C.-M. Lazarovici, D. Botezatu, L. Ellis, S. Țurcanu, Noi resturi de oase umane în așezarea cucuteniană de la Scânteia (1994-2003), *AM*, XXVI, p. 297- 306.
- C. Lazăr, A. Soficaru 2005 Considerații preliminare asupra unor oase umane descoperite în așezarea gumelnițeană de la Căscioarele-Ostrovel, *CCDJ*, XXII, p. 297-316.
- C. Lazăr, T. Ignat 2012 The Index of Funerary Discoveries in Middle Eneolithic, în C. Lazăr (ed.), *The Catalogue of the Neolithic and Eneolithic Funerary Findings from Romania*, București, p. 113-182.
- C. Lazăr *et alii* 2012 C. Lazăr, M. Voicu, G. Vasile, Traditions, Rules and Exceptions in the Eneolithic Cemetery from Sultana-Malu Roșu (Southeast Romania), în R. Kogalniceanu, R. Curca, M. Gligor, S. Stratton (eds.), *HOMINES, FUNERA, ASTRA. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, June 5-8, 2011, Alba Iulia*, BAR International Series no. 2410, Oxford, p. 107-118.
- S. Marinescu-Bîlcu 2000 Mormânt, în C. Preda (coordonator), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. III, București, p. 112-117.
- S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey 2000 *Drăgușeni. A Cucuteni Community*, București-Tübingen.
- S. Marinescu-Bîlcu *et alii* 1997 S. Marinescu-Bîlcu, G. Trohani, D. Popovici, R. Andreescu, C. Bem, V. Voinea, F. Vlad, A. Bălășescu, C. Haită, A.C. Bălțeanu, V. Radu, M. Venezel, E. Kessler, E. Gal, D. Moise, M. Tomescu, Archaeological Researches at Bordușani-Popină. Preliminary Raport 1993-1994, *CA*, X, p. 35-144.
- D. Moise 1999 Studiul materialului faunistic aparținând mamiferelor, descoperit în locuințele gumelnițene de la Însurăței-Popina I (jud. Brăila), *Istros*, IX, p.171-190.

- D. Moise 2001a Studiul materialului faunistic provenit din așezarea eneolitică de la Măriuța (jud. Călărași), *CCDJ*, XVI-XVII, p. 207-222.
- D. Moise 2001b Studiul materialului osteologic de mamifere, *Pontica*, XXXIII-XXXIV (2000-2001), p. 155-164.
- R. Martin 1914 *Lehrbuch der Anthropologie*, Jena, Verlag Von Gustav Fischer.
- M. Neagu 2003 Neoliticul Mijlociu la Dunărea de Jos, *CCDJ*, XX, p. 1-259.
- O. Necrasov 1976 Studiul resturilor de faună din așezarea neolitică de la Radovanu, jud. Ilfov, *MCA*, X, p. 39-46.
- I. Nestor 1933 Fouilles de Glina, *Dacia*, 3-4, p. 226-252.
- I. Nestor, E. Zaharia 1959 Sondajele de la Dridu, *MCA*, V, p. 547-553.
- I. Nestor, E. Zaharia 1960 Săpăturile de la Dridu, *MCA*, VI, p. 593-603.
- I. Nestor, E. Zaharia 1961 Săpăturile de la Dridu, *MCA*, VII, p. 561-569.
- I. Nestor, E. Zaharia 1962 Săpăturile de la Dridu, *MCA*, VIII, p. 661-665.
- C. Nicolae *et alii* 2003 C. Nicolae, I. Nicolae, A. Boroneanț 2003, Săpăturile arheologice din situl neolitic de la Chitila-Fermă. Campania 2002, *București. Materiale de Istorie și Muzeografie*, XVII, p. 72-81.
- D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski 1974 Head-hunting, ethnoiatry or skull-cult during the neolithic in Romania?, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 11, p. 3-7.
- D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski 1975 *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București.
- L. Niță, C.E. Ștefan 2011 Considerații privind materialul litic din așezarea de la Cunești-„Măgura Cuneștilor”, *SCIVA*, 62, 3-4, p. 195-207.
- D.J. Ortner 2003 *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, second edition, Academic Press, San Diego & London.
- S. Pandrea 2006 Découvertes d'ossements humains dans des établissements Gumelnitsa situés au nord-est de la plaine Roumaine, *Acta Terrae Septemcastrensis*, V, 1, p. 29-41.
- M. Petrescu-Dimbovița 1944 Raport asupra săpăturilor de la Glina, jud. Ilfov, 1943, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942-1943*, București, p. 65-71.
- D. Popescu 1938 Les fouilles de Cunești, *Dacia*, 5-6, p. 109-120.
- D. Popovici 1996 Date noi cu privire la sacrificiile umane din arealul Gumelnița, în *Lucrările Simpozionului de Arheologie*, Târgoviște, p. 76.
- D. Popovici 1999 Observations about the cucutenian (phase A) communities behavior regarding the human body I, *Annales D'Université „Valahia” Târgoviște*, 6, p. 25-38.
- D. Popovici, Y. Rialland 1996 *Viața pe malul Dunării acum 6500 ani*, Paris.
- P.J. Reimer *et alii* 2013 P.J. Reimer, E. Bard, A. Bayliss, J. W. Beck, P.G. Blackwell, C. Bronk Ramsey, C.E. Buck, H. Cheng, R. L. Edwards, M. Friedrich, P. M. Grootes, T.P. Guilderson, H. Hafliðason, I. Hajdas, C. Hatté, T. J. Heaton, D.L. Hoffmann, A.G. Hogg, K.A. Hughen, K.F. Kaiser, B. Kromer, S.W. Manning, M. Niu, R.W. Reimer, D.A. Richards, E.M. Scott, J.R. Southon, R.A. Staff, C.S.M. Turney, J. van der Plicht, IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years cal BP, *Radiocarbon*, 55, 4, p. 1869-1887.
- D.V. Rosetti, S. Morintz 1961 Săpăturile de la Vidra, *MCA*, VII, p. 71-78.

- F.W. Rösing 1988 Körperhöhenrekonstruktion aus skelettmaßen, in *Anthropologie, Handbuch der vergleichenden biologie des menschen*, Stuttgart-New York, p. 586-599.
- M. Shanks, C. Tilley 1988 *Social Theory and Archaeology*, Albuquerque.
- A. Soficaru *et alii* 2003 A. Soficaru, N. M. Sultana, N. Mirițoiu, Expertiza antropologică a osemintelor umane descoperite la Chitila Fermă, în anul 2002, *București. Materiale de Istorie și Muzeografie*, XVII, p. 113-122.
- B. Szmoniewski, R. Petcu 2008 Preliminary report from the new excavation in Peștera Baba (Baba Cave), commune Gradina, department Constanța, *Pontica*, XLI, p. 35-47.
- C.E. Ștefan 2011 Așezarea gumelnițeană de la Cunești – „Măgura Cuneștilor”. Noi considerații, *MCA S.N.*, VII, p.25-50.
- C.E. Ștefan *et alii* 2012 C.E. Ștefan, V. Dumitrașcu, M. Mărgărit, Restitutiones Archaeologicae: așezarea de tip tell de la Coșereni ‘Măgura de la Comana’, jud. Ialomița, *BMJT*, 4, p. 71-100.
- Gh. Ștefan 1925 Les fouilles de Căscioarele, *Dacia*, 2, p. 138-197.
- M. Toderăș *et alii* 2009 M. Toderăș, S. Hansen, A. Reingruber, J. Wunderlich 2009, Pietrele-Măgura Gorgana: o așezare eneolitică la Dunărea de Jos între 4500 și 4250 î.e.n., *MCA N.S.*, V, p. 39-90.
- D.H. Ubelaker 1978 *Human skeletal remains: excavation, analysis, interpretation*, Manuals on archaeology, 2nd edition, Washington.
- G. Vasile 2003 Anthropologic study of the osteological remnants discovered on the Bordușani-Popina archaeological digging site (Ialomița county) during the field campaigns between 1997-2002, în D. Popovici (ed.), *Archaeological pluridisciplinary researches at Bordușani-Popină*, Târgoviște, p. 95-102.
- R. Vlădescu-Vulpe 1924 Materiale istorico-arheologice. Pentru harta arheologică a României ridicată de Direcția Museului Național de Antichități. I Regiunea Mostiștea-Călărași, *Buletiniul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XVII, 40, p. 80-87.
- E. Zaharia 1967 *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București.

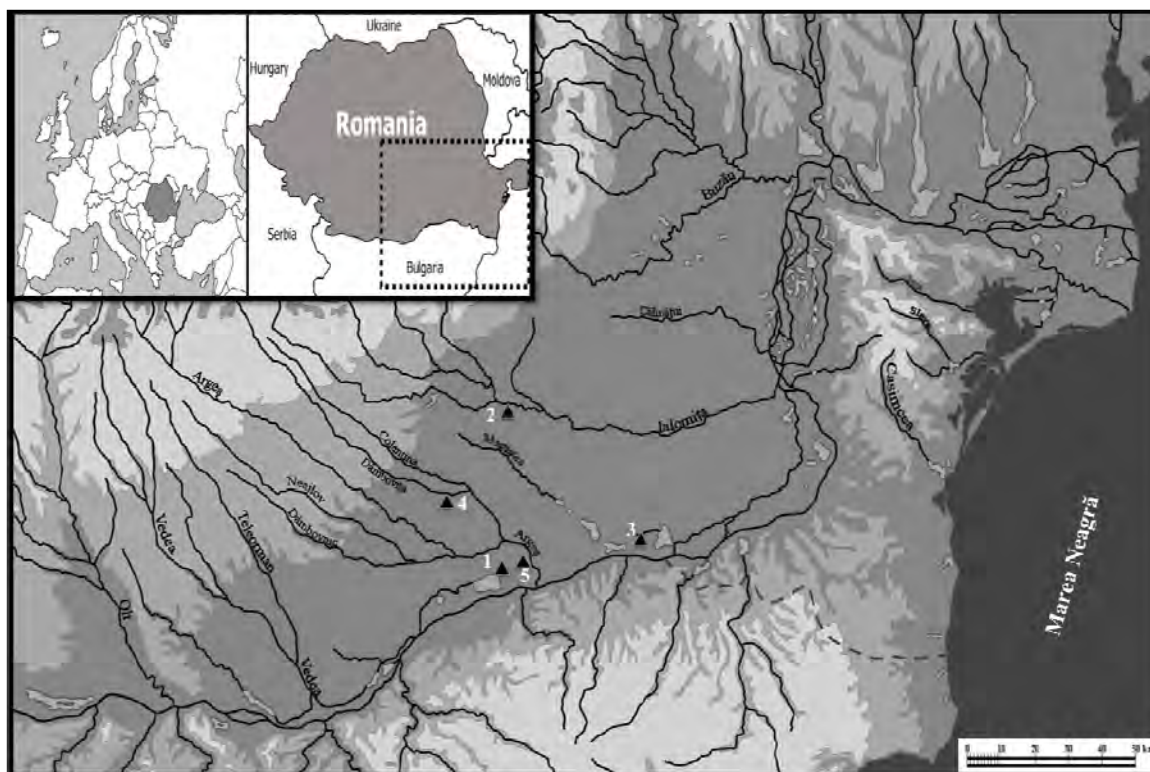

Fig. 1. Localizarea siturilor analizate: 1. Căscioarele-Ostrovel; 2. Coșereni-Movila de la Comana; 3. Cunești-Măgura Cunești; 4. Glina-La Nuci; 5. Radovanu-La Muscalu.

Location of the analysed sites: 1. Căscioarele-Ostrovel; 2. Coșereni-Movila de la Comana; 3. Cunești-Măgura Cunești; 4. Glina-La Nuci; 5. Radovanu-La Muscalu.

a.

b.

Fig. 2. Mormântul M14 de la Radovanu-La Muscalu - foto (a.) și desen (b.) (după E.Comșa 1998) (scara: 40 cm).

Grave M14 from Radovanu-La Muscalu - photo (a.) and drawing (b.) (after E.Comșa 1998) (scale: 40 cm).

Fig. 3. Căscioarele-*Ostroveț*: mandibulele individului 1 (a.) și individului 2 (b.) (scara: 5 cm).
Căscioarele-*Ostroveț*: mandible of individual 1 (a.) and individual 2 (b.) (scale: 5 cm).

Fig. 4. Căscioarele-*Ostroveț*: sutură metopică parțială (partea nazală) de la individul 1 (scara: 5 cm).
Căscioarele-*Ostroveț*: partial metopic suture (the nasal part) of the individual 1 (scale: 5 cm).

Fig. 5. Unele elemente osteologice din așezarea de tip *tell* de la Coșereni-*Măgura de la Comana* (scara: 5 cm).

Several osteological elements from Coșereni-*Măgura de la Comana tell* settlement (scale: 5 cm).

Fig. 6. Coșereni-*Măgura de la Comana*: detaliu de la nivelul fragmentului proximal tibial unde a fost identificată o exostoza cartilagineasă (osteocondrom) (scara: 5 cm).

Coșereni-*Măgura de la Comana*: detail in the proximal tibial fragment where was identified cartilaginous exostosis (osteocondrom) (scale: 5 cm).

Fig. 7. Elementele osteologice din așezarea de tip *tell* de la Cunești-*Măgura Cunești* (de la stânga la dreapta): radius stânga (I.1), claviculă dreapta (I.2), radius dreapta (I.5), parietal dreapta (I.3) și tibie dreapta (I.4) (scara: 5 cm).

The osteological elements from Cunești-*Măgura Cunești* tell settlement (from left to right): left radius (I.1), right clavicle (I.2), right radius (I.5), right parietal (I.3) and right tibia (I.4) (scale: 5 cm).

Fig. 8. Mandibula din așezarea de tip *tell* de la Glina-*La Nucă*: a. normă superioară; b. detaliu al cariei dentare identificate la nivelul P1 stânga, mesial (scara: 5 cm).

The mandible from Glina-*La Nucă* tell settlement: a. superior view; b. detail of dental caries identified at the level of left P1, mesial (scale: 5 cm).

Fig. 9. Scheletul din mormântul M14 de la Radovanu-*La Muscalu* (scara: 10 cm).
The skeleton from grave M14 of Radovanu-*La Muscalu* (scale: 10 cm).

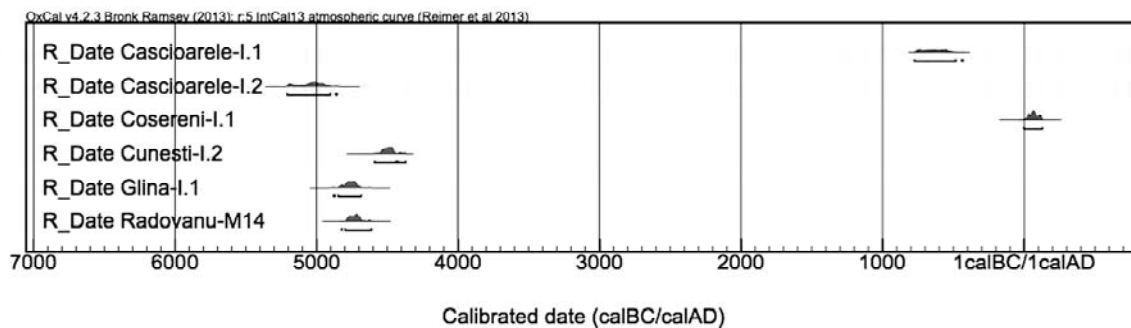

Fig. 10. Datele radiocarbon calibrate privind oasele umane analizate.
Calibrated radiocarbon data of analysed human bones.